

(E)migrácie: fenomén večne aktuálny¹

(E)migrations: An Eternally Topical Phenomenon

PETER SALNER

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.02> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i. © 2022, Peter Salner. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Peter Salner, Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., Klemensova 19, 831 64, e-mail: salper4@gmail.com

How to cite: Salner, P. (2022). (E)migrácie: fenomén večne aktuálny. Slovenský národopis, 70(1), 8–15. DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.02>

Keď hľadíme na strednú Európu optikou 20. storočia, vidíme, že k neodmysliteľným súčasťam vari každej doby, štátu či režimu patrili (e)migračné pohyby obyvateľstva. Občas dobrovoľne, častejšie však v dôsledku mocenského či ekonomického násillia, sa na nich podieľali jednotlivci, ale tiež celé etnické, náboženské či sociálne zložky obyvateľstva. Keď pohľad zaostríme na územie bývalého Československa, môžeme ešte jasnejšie vnímať kvantitatívnu i kvalitatívnu rôznorodosť týchto procesov. Podľa konkrétnej situácie možno rozlišovať ilegálne úteky,² štátom tolerované odchody alebo príchody a v určitých obdobiach aj organizované deportácie, výmeny obyvateľstva, armádne ťaženia. Katalyzátorom (e)migračných pohybov mohli byť zmeny klimatických či ekonomických podmienok, neboli však výnimkou prípady ideologicky motivovaného násillia rôznych skupín miestneho obyvateľstva, zamerané proti menšinám, alebo tlak štátnej moci. Najmä nedemokratické režimy, ktoré v Čechách a na Slovensku vládli v rokoch 1938 – 1989, s obľubou využívali princípy sociálneho inžinierstva. Podľa svojich potrieb tieto procesy iniciovali alebo obmedzovali. Proti

1 Tento text vznikol v rámci grantového projektu VEGA 2/0047/21 „Človek v nedemokratických režimoch. Roky 1938 – 1989 v pamäti slovenskej majority a židovskej komunity. Etnologický pohľad“.

2 Zákon 231/1948 Zb. „rekvalifikoval nedovolené prekročenie hraníc z pôvodne správneho priestupku v predchádzajúcom zákone č. 50/1923 Zb. na ochranu republiky na zločin velezrady alebo pokus oň, oba spadali do kategórie trestných činov s najvyššou trestnou sadzbou“ (Oravcová, 2020: 57). Po auguste 1968 súdy aplikovali § 109/1961 Opuštění republiky. Vztahoval sa na ľudí, ktorí bez povolenia opustili územie republiky, prípadne ostali bez súhlasu štátu v zahraničí. Tresty sa pohybovali v rozpätí od 6 mesiacov do 5 rokov.

aktérom mohli pritom použiť rôznu mieru násilia, v tichosti tolerovať takéto prejavy, prípadne (e)migrantov chrániť či aktívne podporovať.

Už úvodný odsek signalizuje, že (e)migračné procesy majú zároveň individuálnu aj kolektívnu motiváciu i priebeh.³ Aj vďaka tomu pred spoločenské vedy kladú veľa závažných otázok (a ponúkajú rôzne alternatívy ich riešenia). Pole odbornej pôsobnosti rozširuje aj skutočnosť, že predmetom nášho záujmu by mali byť nielen ľudia, ktorí sú v pohybe, ale aj tí, čo sa rozhodli (boli donútení) ostať na mieste. K dobrému či horšiemu ovplyvňovali pomery v krajinách príchodu, ich neprítomnosť však menila aj postavenie ľudí v pôvodnom prostredí.

Impulzom pre výber témy prvého tohtoročného čísla Slovenského národopisu sú tragické osudy židovskej menšiny. Pred ôsmimi desaťročiami, 25. marca 1942, opustil územie vojnovnej Slovenskej republiky (1939 – 1945) vlak s neobvyklým nákladom. Cieľovou stanicou bol (vtedy ešte verejnosti neznámy) koncentračný a vyhladzovací tábor Auschwitz. Viezol tam 1000 židovských dievčat, ktoré tvorili predvoj nedobrovoľného masového exodu. V prvej vlne deportácií, ktorá sa skončila 20. októbra 1942, vypravili zo Slovenska do rôznych táborov smrti 57 transportov, v ktorých bolo 57 752 židovských mužov a žien, detí i starcov.⁴ Vlaky odchádzali aj z územia Čiech (v dobovej terminológii Protektorat Böhmen und Mähren). Pre väčšinu deportovaných išlo o cestu bez návratu.

Pripomienku týchto tragických udalostí vnímame nielen ako pietnu spomienku či varovanie, ale aj (najmä) ako príležitosť zamyslieť sa nad širšími súvislosťami (e)migračných procesov, analyzovať ich príčiny a následky pre ľudí, ktorí (dobrovoľne či z donútenia) odišli, ale aj pre tých, ktorí (z vlastnej vôle či preto, že nemali možnosť odísť) ostali. Redakcia časopisu zverejnila tematickú výzvu „Dobrovoľné a vynútené pohyby obyvateľov (Česko)Slovenska v 20. storočí“. Súčasťou textu boli základné tematické okruhy, ktoré ilustrujú, že minulé storočie (a to nielen v priestore Slovenska a Čiech) si naozaj zasluhuje označenie „storočie pohybu“:

- dôsledky 1. svetovej vojny a rozpadu Rakúsko-Uhorska;
- odchody za prácou v priebehu 20. storočia;
- deportácie židovského obyvateľstva v rokoch 1940 – 1945;⁵
- vyhnanie nemeckých a maďarských obyvateľov z Československa po 2. svetovej vojne;
- alija (emigrácie do Palestíny/Izraela) v štyridsiatych rokoch 20. storočia;

3 Každý emigrant sa musel (ľahšie či ťažšie) vyrovať s odchodom z prostredia, v ktorom vyrastal a neraz v ňom zanechal členov rodiny, priateľov, kolegov. V rokoch 1939 – 1989 s vedomím, že tento rozchod s krajinou a ľuďmi je možno „navždy“. Druhú, rovnako náročnú, ale z hľadiska života emigrantov ešte dôležitejšiu rovinu predstavovala nevyhnutnosť zaradiť sa do novej, obyčajne ekonomicky, politicky, jazykovo, ale aj mentalitou obyvateľstva odlišnej reality.

4 Druhá vlna deportácií prebehla po okupácii Slovenska nemeckou armádou a realizovali ju nemecké orgány s pomocou slovenských úradov a jednotlivcov.

5 Spomienky na priebeh deportácie a pomery v nacistických táboroch pozri Salner (1997). Kniha využíva poznatky projektu „Oral history: Osudy tých, čo prežili holokaust“. Originály svedectiev spravuje Nadácia Milana Šimečku.

- vynútené sťahovanie po nástupe komunistického režimu (Akcia K, Akcia B atď.);
- emigrácie po roku 1968;
- pohyby v smere vidiek – mesto a späť;
- migračné pohyby, smerujúce do Československa a samozrejme aj prípadné ďalšie, vo výzve neuvedené (e)migračné procesy v 20. storočí.“

Pri spätnom pohľade sa ukazuje ako nedomyslené, že výzva sa zamerala len na 20. storočie, čím sme ignorovali nielen staršie dejiny, ale tiež roky nového milénia (a autori, žiaľ, toto časové vymedzenie rešpektovali). Obrali sme tak čitateľov o zaujímavé príspevky. Prvé dekády tretieho milénia totiž jednoznačne potvrdzujú, že téma migrácií nestráca aktuálnosť nielen pre územie Slovenska a Čiech, ale doslova pre celý svet. Masový charakter nedávnych migračných pohybov a odlišné reakcie vlád i obyvateľov „krajín príchodu“ (na jednej strane tvrdé odmietanie prisťahovalcov, na druhej zas tzv. „Willkommenkultur“ a široké spektrum reakcií medzi týmito pólmi) predstavujú dôležité výzvy pre vedu aj pre spoločnosť. Slovensko ani Česko nie sú síce pre túto utečeneckú vlnu primárnym cieľom, situácia sa však môže rýchlo zmeniť. Práve v čase, keď píšem tieto riadky, napadla armáda Ruskej federácie Ukrajinu. Podľa dennej tlače už po prvých dňoch bojov viac než pol milióna obyvateľov Ukrajiny prekročilo hranice susedných štátov, vrátane Slovenska.⁶

Napriek spomenutému priestorovému a časovému obmedzeniu téma migrácií v 20. storočí ponúkla odbornej verejnosti príležitosť vyjadriť sa k niektorému zo spektra zaujímavých a dôležitých problémov. Hrôzy 1. a 2. svetovej vojny, pozemková reforma v roku 1921, hospodárska kríza na prelome 20. a 30. rokov, procesy industrializácie a urbanizácie, holokaust, nástup komunistického režimu, to všetko predstavovalo impulzy, ktoré v rokoch 1901 – 2000 uvádzali do organizovaného alebo spontánneho pohybu masy obyvateľov.

K výsledkom výzvy (a obsahu čísla) si dovoľím niekoľko postrehov a záverov:

a) Tematickú časť tvoria štyri štúdie, zoradené chronologicky. Blanka Soukupová a Ján Hlavinka sa zaoberajú vynútenými pohybmi v období 2. svetovej vojny, ďalšie dva príspevky (Sandra Kreisslová, Jana Nosková; Michal Pavlásek) si všímajú vyhnanie nemeckých obyvateľov z územia severnej Moravy a reemigráciu Čechov z vtedajšej Juhoslávie, ktorí prichádzali do takto vyprázdnených oblastí. Ako vidno, záujem autorov štúdií⁷ sa koncentroval na dramatické, no relatívne krátke obdobie rokov 1938 – 1952, hoci sa v nich objavujú aj súčasné reflexie týchto procesov. Tému čísla

6 Prezidentka Zuzana Čaputová obratom podpísala zákon o niektorých mimoriadnych opatreniach v súvislosti so situáciou na Ukrajine, ktorý v piatok 25. 2. schválil parlament. „Zákon reaguje najmä na vývoj, ktorý môže vyústiť do masovej migrácie cudzincov na Slovensko...“ (minúta po minúte, <https://dennikn.sk/>, 26. 2. 2022). Neskôr sa, bohužiaľ, tento scenár naplnil. Podľa oficiálnych údajov UNHCR k 20. 3. 2022 opustilo Ukrajinu približne 3,5 milióna ľudí, z toho len cez ukrajinsko-slovenské hranice prešlo cca 250 000 utečencov (<https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>). Podstatná časť z nich smeruje ďalej do iných štátov EÚ.

7 Redakcia sa usilovala obsadiť širšie tematické spektrum a oslovila niektorých odborníkov osobne. Časť z nich ponuku odmietla, niektorí zo zdravotných dôvodov či v dôsledku časovej zaneprázdnenosti napokon prislúbené príspevky nedodali.

reflektujú aj niektoré recenzie kníh. Prvá z nich (Kreisslová, Nosková, Pavlásek: Takové normální rodinné historky) patrí ešte do spomínaného povojnového obdobia, emigračnú vlnu po auguste 1968 si všímajú tri ďalšie (Brouček, Martínek: Francie a česká imigrace; Klimáček: Beat; Homolová: Francúzsky rok). Pritom išlo o dramatický exodus, ktorý najmä v prvých týždňoch a mesiacoch po okupácii Československa predstavoval z hľadiska dĺžky trvania i cieľovej krajiny v mnohých prípadoch cestu do neznáma. Veľavravná je spomienka pána J. (1946) na odchod svojho brata do emigrácie: „Moja mama ani bratova svokra na stanicu nešli, ale ja som tam bol a odchod tohto viedenského vlaku niekedy v septembri 1968 sa mi silne zapísal do pamäti. Bolo teplo, vlak bol plný a okná na vagónoch otvorené, plné mladých ľudí. Na peróne stál zástup starších ľudí, mávajúcich, kričiacich posledné pozdravy a rumázgajúcich žien. Scéna ako z nejakého Ejzenštejnovho filmu, možno nenatočeného. Vtedy sa odchádzalo, vlak za vlakom, „navždy“. Odchádzalo sa masovo, odchádzali susedia, spolužiaci, kolegovia, známi a známi známych, verejne známe osoby, úspešní ľudia aj stroskotanci. „Okno“ bolo otvorené niekoľko mesiacov a potom „spadla klec“, ale to už je iná história“;⁸

b) Ani jeden z autorov štúdií nereprezentuje slovenskú etnológiu (J. Hlavinka je historik). Natíska sa otázka, čo je príčinou momentálneho nezaujmu našej odbornej verejnosti o problematiku migračných pohybov. Považujeme ju za dostatočne preskúmanú a uzavretú?⁹ Ak áno, bolo by to predčasné. Vnímame ju ako nezaujímavú, neatraktívnu, spoločensky neaktuálnu? Takýto prístup by bol prejavom krátkozrakosti. Alebo sú tu iné dôvody?;

c) Čo je príčinou, že nik zo slovenských a českých odborníkov „ani len prstom nezavadiť“ o prvú tretinu 20. storočia? Pritom toto obdobie ponúka okruhy problémov, ktorých riešenie ovplyvnilo priamo či nepriamo budúcnosť vrátane životov našich súčasníkov. Pripomeniem problematiku „Amerikánov“ (pozri napr. Mann, 1980), pravidelné dlhodobé putovania (a návraty) drotárov (Ferko, 1978), ktorí sa pohybovali prakticky po celom území Európy, dramatické dopady Veľkej vojny (1914 – 1918), následný rozpad Rakúsko-uhorskej monarchie (a vznik Republiky Československej), emigrácie ako dôsledok hospodárskej krízy na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov. Uvedené, ale aj mnohé ďalšie témy sa priam ponúkajú. Je spomenutá historická jednostrannosť etnologickej obce dôsledkom vysokoškolskej výučby alebo predstavuje pragmatickú reakciu na (reálne či predpokladané) priority rôznych grantových schém, od ktorých sme chtiac či nechtiac závislí? Alebo rozhodujúcu úlohu zohráva objektívna skutočnosť, že tém je veľa a etnológov, sociálnych či kultúrnych antropológov len hŕstka? Je možné a potrebné podniknúť kroky k náprave existujúceho stavu, alebo je „všetko v poriadku“ a nie je potrebné pokúšať sa o jeho zmenu?

d) Myslím si, že by sme sa opäť mali vrátiť k faktu, že dôležitou súčasťou (e)migračných procesov je protipohyb a vyhodnotiť, aké následky znamenala ich absencia

8 Toto rozprávanie vzniklo v rámci projektu APVV Súčasný obrazy socializmu (SOS).

9 K problematike emigrácií vyšli na pôde vtedajšieho Ústavu etnológie SAV dve kolektívne publikácie (Luther, *Ed.*, 2006; Salner, *Ed.*, 2006), ktoré sledovali rôzne aspekty migračných pohybov.

pre rodiny, komunity i pre celú spoločnosť nielen v reálnom čase, ale aj z hľadiska budúcnosti. Povinnosti Američanov alebo drotárov museli nahradiť ostatní rodinní príslušníci, židovské majetky prevzali „roduverní“ slovenskí arizátori,¹⁰ do opustených domov a statkov v Sudetoch prichádzali noví obyvatelia z celého územia Československa, na byty uvoľnené v rámci Akcie B (tejto téme sa venuje recenzia na rovnomennú knihu M. Oravcovej) už netrpezlivo čakali noví záujemcovia, náhradu na pracovisku i v mieste bydliska vyžadovali aj emigranti, ktorí opustili svoju vlasť po 21. auguste 1968.

Vrátim sa však späť k téme čísla. V realite slovenských a českých dejín 20. storočia prevládali štátnou mocou iniciované a vynucované odchody z tohto územia. Deportácie nepredstavujú jediný príklad masovej (e)migrácie obyvateľov Československa v priebehu 20. storočia. Mali najtragickejšie následky, neboli však najväčšie počtom postihnutých. Tento smutný primát si vyslúžilo vyhnanie nemeckých obyvateľov po skončení druhej svetovej vojny v máji 1945. Priznávam, že podrobnosti o tejto kapitole československých dejín som sa (nie vlastnou vinou) dozvedel pomerne neskoro. S výnimkou krátkeho obdobia šesťdesiatych rokov, keď sa v krátkom čase otvorilo množstvo dovtedy tabuizovaných tém, sa totiž o týchto udalostiach mlčalo. V prípade nevyhnutnosti sa násilnosť vyhnanja príslušníkov početnej nemeckej minority zahmlievala decentným neutrálnym termínom „odsun“. Kolektívna vina vyhnancom sa oficiálne interpretovala ako spravodlivá odplata za zločiny, ktorých sa Nemci dopustili na rôznych skupinách obyvateľov Čiech a Slovenska v rokoch 1939 – 1945. Keďže som nepoznal reálnu situáciu, uvedené (zdanlivo logické) vysvetlenie ma uspokojilo. O skutočnom stave vecí som sa dozvedel až počas krátkodobého študijného pobytu, ktorý som absolvoval v roku 1994 v mníchovskom Karoline. Tamojšia knižnica vlastní viacväzkové dielo *Flucht und Vertreibung*, ktoré obsahuje aj rozsiahlu samostatnú časť venovanú Československu. S prekvapením a hrôzou som si uvedomil, že predovšetkým v Čechách, ale aj na Slovensku postavenie nemeckej menšiny v mnohom nápadne pripomínalo postavenie Židov v rokoch 1939 – 1945 (podrobnejšie Salner, 1998: 38–42).

Samostatnú kapitolu predstavuje Československo v období normalizácie (1970 – 1989).¹¹ Podľa spisovateľa a dramatika Viliama Klimáčka: „Žili sme v krajine, z ktorej sa utekalo. Svet je zariadený tak – sú v ňom krajiny, z ktorých sa uteká a krajiny, do ktorých sa uteká. Žiť v krajine, z ktorej sa uteká, je smutné, ale ešte smutnejšie je, ak nie je kam utiecť. Preto mať krajinu, do ktorej sa dá utiecť, je veľké šťastie“ (Klimáček, 2021: 32). Z hľadiska situácie v osemdesiatych rokoch 20. storočia, ktorú v tomto prípade autor na základe skúseností svojej rodiny opísal, ide o odôvodnený názor. Retrospektívny pohľad však ukazuje, že v dlhodobom horizonte bola situácia zložitejšia. V priebehu 20. storočia sa totiž opakovane striedali momenty, keď Československo

10 Spomienky židovských preživších na reakcie spoluobčanov, s ktorými sa stretli, keď pri návrate domov požadovali späť svoje vlastníctvo, ponúka možnosť analyzovať určitú sféru „protipohybu“.

11 Za začiatok tohto obdobia sa považuje dokument Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti od XIII. zjazdu KSČ. Ústredný výbor KSČ ho prijal na svojom zasadnutí 10. decembra 1970.

bolo krajinou, z ktorej sa utekalo, ale s obdobiami, v ktorých boli pre občanov niektorých krajín vytúženým ostrovom bezpečia a istoty...

Je pravdou, že v dôsledku udalostí veľkých dejín v Čechách a na Slovensku častejšie prevládali tendencie odstredivé (a ilustrujú to aj príspevky v tomto čísle SN), nechýbali však ani pohyby opačným smerom. Do tejto kategórie možno zaradiť príchod ľudí z Nemecka, kde Adolf Hitler po svojom nástupe k moci v roku 1933 nastolil totalitný nacistický režim. Po Anschlusse v marci 1938 k nim pribudli utečenci z obsadeného Rakúska. V tejto vlne prevládali Židia a politickí odporcovia novej moci. Po porážke v občianskej vojne v roku 1949 sa do Československa uchýlili aj grécki komunisti (Lowe, 2014, 335–337). Po ukončení 2. svetovej vojny sa do starej vlasti vracali príslušníci českých a slovenských menšín z Maďarska, bývalej Juhoslávie či Rumunska. Navrátilci (alebo ich predkovia) v minulosti hľadali v týchto krajinách nový domov a lepšiu budúcnosť. Aj týmto procesom venuje vo svojej štúdii pozornosť M. Pavlásek. Presuny obyvateľstva (v tomto prípade na báze dobrovoľného rozhodnutia) sprevádzali aj rozdelenie spoločného štátu 31. 12. 1992.

Ďalšiu samostatnú kapitolu predstavujú migračné pohyby, ktoré neprekročili rámec vlastného štátu. Podieľali sa na nich napríklad českí prisťahovalci (prevažne štátni zamestnanci), ktorí sa po vzniku Československa v októbri 1918 sťahovali na Slovensko, aby tu pomohli vytvoriť potrebnú infraštruktúru.¹² Ich úlohou bolo nahradiť reprezentantov uhorskej administratívy, ktorí v obave z nového štátu a jeho režimu v nemalej počte volili odchod do (staronového a z ich pohľadu bezpečnejšieho) štátu – Maďarska. S obdobím bezprostredne po 1. svetovej vojne sa spája tiež Prvá československá pozemková reforma. V súvislosti s ňou prichádzali do rurálnych oblastí južného Slovenska početní záujemcovia z Čiech. K výsledkom týchto migračných procesov patrili nové osady a obce na pôde zabraných veľkostatkov. „Vznikali spravidla v pohraničných oblastiach nového štátu s redším osídlením, v českých krajinách nemeckého, na Slovensku maďarského obyvateľstva“ (Martuliak, 1994: 81).

Tento proces sa začal v roku 1921 a vrcholil v rokoch 1923 – 1926. O jeho rozsahu svedčí skutočnosť, že na území ČSR bolo vytvorených 242 kolonizačných miest s 3 068 nedielmi.¹³ Najviac ich vzniklo na maďarskom jazykovom území (vrátane Podkarpatskej Rusi išlo o 73 % všetkých nedielov) a 27 % na nemeckom jazykovom teritóriu českých zemí. Treba pripomenúť, že z nedielov vytvorených na Slovensku pripadlo 71 % Slovákom (vrátane niekoľkých poľnohospodárov maďarských) a 29 % Čechom. V českom a moravskosliezskom pohraničí 99,2 % nedielov získali Česi a len 0,8 % pripadlo Nemcom (Slezák, 1994: 5).

Neviem, kam by som v tomto kontexte zaradil nedobrovoľnú (e)migráciu¹⁴ Čechov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. Výstižne totiž približuje komplikovanosť

12 Podrobnejšie sa touto problematikou na príklade Bratislavy zaoberal Daniel Luther (2009; 2018).

13 Nedieli (nedielne gazdovstvo) vznikali rozdelením veľkostatkov medzi fyzické (najmä sociálne slabšie) osoby. Pridelený „sebestačný poľnohospodársky statok“ mal tvoriť jediný alebo aspoň hlavný zdroj obživy vlastníka. Zásadou bolo, že nedieli smeli mať jediného majiteľa (a jediného dediča). Nemohol sa teda zmenšovať ďalším delením (Sombati, 2020: 70–71).

14 Daniel Luther (2013: 99) v tejto súvislosti použil výstižnú charakteristiku „mýtus nevyhnaní“.

sledovanej problematiky. Prišli sem v rámci spoločného štátu, odchádzali z autonómneho či samostatného Slovenska späť do Čiech, ktoré sa však od 15. marca 1939 stali nemeckým protektorátom. Je to vyhnanie? Migrácia v rámci jedného štátu? Emigrácia?

Najmä v druhej polovici 20. storočia procesy industrializácie a urbanizácie Slovenska iniciovali prechod z vidieka do miest. V roku 1921 žilo v lokalitách, ktoré mali menej ako 2000 obyvateľov 62,8 % slovenskej populácie a iba 11,1 % obývalo mestá nad 10000 obyvateľov; v roku 1930 tento podiel narástol na 14,6 % (Srb, 2002: tab. 2). Uvedený pomer sa postupne menil. V roku 2020 len v mestách nad 30 000 obyvateľov žilo 28,6 % občanov Slovenska...¹⁵

Vo výpočte pohybov obyvateľstva nemožno vynechať špecifický (len zdanlivo paradoxný) fenomén „(e)migrácie na mieste“. V tomto prípade sa ľudia v dôsledku zmeny politickej situácie bez vlastného pričinenia zo dňa na deň ocitli (niekedy počas života dokonca opakovane) v inom štáte. Túto situáciu modelovo reflektuje známy židovský vtíp: „Kohn príde do neba. Hlavný archanjel si od neho pýta osobné údaje. Kohn diktuje:

– Narodil som sa v Rakúsko-Uhorsku. Do školy som chodil v Československu. Oženil som sa v Maďarsku. Obchodovať som začal v Sovietskom zväze.

– Typický Žid, furt len cestuje, – zamrmlal archanjel.

– Čo to hovoríte? – zvolal prekvapený Kohn. – Celý život som ani päť nevytiahol z Užhorodu.“ (Kalina, 2019: 146)! Iný model (e)migrácie na mieste ponúka spisovateľ a dramatik Viliam Klimáček na príklade svojej rodiny v období normalizácie: „V našej rodine každý emigroval. Otec na záhradu, mama k vareniu, ja ku knihám a brat do hudby. Písal sa rok 1981 a my sme utekali pred dobou, ktorá robila z Československa dusné miesto pre život. V rodine každý zmizol po svojom“ (Klimáček, 2021: 11).¹⁶

Aj uvedené kusé poznámky ilustrujú všestranný charakter a pretrvávajúci význam (e)migračných procesov a ich štúdia. Treba veriť, že tematické číslo Slovenského národopisu, zamerané na túto problematiku, vyvolá záujem čitateľov a stane sa inšpiratívnym impulzom pre ďalšie výskumy týchto procesov v priebehu 20., ale už aj 21. storočia.

LITERATÚRA

- Ferko, V. (2019). *Svetom, moje, svetom. Slovenskí drotári doma i vo svete*. Bratislava: Tatran.
- Kalina, J. L. (2019). *Tisíc a jeden vtíp po 50 rokoch. Učebnica v-tipológie a žartizmu*. Bratislava: Slovart.
- Klimáček, V. (2011). *Horúce leto 68*. Bratislava: Marenčin PT.
- Klimáček, V. (2021). *Beat (Kniha útekov)*. Bratislava: Marenčin PT.
- Lowe, K. (2014). *Krutý kontinent. Krv, chaos a bezprávie v Európe 1944 – 1949*. Bratislava: Pre-media.
- Luther, D. (Ed.) (2006). *E/migrácie a Slovensko. Diverzita ako faktor transformácií identít*. Bratislava: Ústav etnológie SAV a Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici.

- Luther, D. (2009). *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava: Marenčin PT.
- Luther, D. (2013). Odchod Čechov zo Slovenska (1938 – 1944). Mýtus nevyhnaní. In: B. Soukupová, R. Godula-Węclawowicz (Eds.), *Národní metropole v čase vyvlastnění, kolaborace a odporu*. Urbánní studie, sv. 5 (s. 99–112). Praha: Fakulta humanitních studií University Karlovy v Praze.
- Luther, D. (2018). *Bratislava Česko-Slovenská. Putovanie z monarchie do Slovenského štátu*. Bratislava: Marenčin PT.
- Mann, A. (1980). Vystáhovalectvo za prácou do Ameriky na prelome 19. a 20. storočia a jeho vplyv na ľudovú kultúru na Slovensku. *Slovenský národopis*, 28(4), 527–552.
- Martuliak, P. (1994). Kolonizačná akcia pri I. pozemkovej reforme na Slovensku. In: *Česko-slovenská pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference v Uherském Hradišti* (s. 81–85). Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti.
- Oravcová, M. (2020). *Akcia B*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- Salner, P. (1997). *Prežili holokaust*. Bratislava: Veda.
- Salner, P. (1998). *Premeny Bratislavy 1939 – 1993. Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Veda.
- Salner, P. (Ed.) (2006). *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Slezák, L. (1994). Pozemková reforma v Československu 1919 – 1935. In: *Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994 v Uherském Hradišti* (s. 3–12). Uherské Hradiště, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti.
- Sombati, J. (2020). *Aktuálne otázky pozemkového práva z pohľadu právnych dejín*. Bratislava: Wolters Kluwer ČR, a. s.
- Srb, V. (2002). *Obyvateľstvo Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava: INFOSTAT – Inštitút informatiky a štatistiky. Výskumné demografické centrum. Edícia Akty.

Internetové zdroje

- https://sk.wikipedia.org/wiki/Demografia_Slovenska (navštívené 1. 3. 2022) minúta po minúte, <https://dennikn.sk/>, 26. 2. 2022 (navštívené 28. 2. 2022)
- <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (navštívené 21. 3. 2022)